

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

▣ Διδαγμένο κείμενο ▣

Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια Β 1, 1-3 / Β 1, 4

Α. Επομένως, οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, ούτε είναι αντίθετη προς τη φύση μας η γένεσή τους μέσα μας· η φύση μάς έκανε επιδεκτικούς στις αρετές (ή: έχουμε απ' τη φύση μας την ιδιότητα να τις δεχτούμε), γινόμαστε όμως τέλειοι σ' αυτές με τον εθισμό.

Ακόμη, για καθέτι που έχουμε από τη φύση, πρώτα έχουμε τη δυνατότητα γι' αυτό και ύστερα φτάνουμε στην αντίστοιχη ενέργεια (το πράγμα γίνεται φανερό στις αισθήσεις· πραγματικά, δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις της όρασης και της ακοής έχοντας δει κι έχοντας ακούσει πολλές φορές, αλλά αντίθετα, έχοντάς τες τις, κάναμε χρήση τους· δεν τις αποκτήσαμε κάνοντας συχνή χρήση τους). Τις αρετές όμως τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη (ή: αφού πρώτα πραγματώσουμε τις αντίστοιχες δυνατότητες), όπως ακριβώς συμβαίνει και στις άλλες τέχνες· όσα δηλαδή πρέπει πρώτα να τα μάθουμε προτού αρχίσουμε να τα κάνουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα· για παράδειγμα, οι άνθρωποι γίνονται οικοδόμοι χτίζοντας σπίτια και κιθαριστές παίζοντας κιθάρα· με τον ίδιο τρόπο γινόμαστε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες (κάνοντας) συνετές πράξεις, ανδρείοι (κάνοντας) ανδραγαθήματα.

Μονάδες 10

Β1. Ο Αριστοτέλης έχει ήδη διακρίνει τις αρετές σε δύο είδη απ' το Α' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων, τη διανοητική και την ηθική. Τώρα που ξεκινά το Β' βιβλίο, συγκεφαλαιώνει με το δὴ. Πρώτα θα εξετάσει την προέλευσή της και τους αναγκαίους όρους για την ύπαρξή της, ενώ με την ουσία της θα καταπιαστεί αργότερα.

Για τη γένεση και την επαύξηση των διανοητικών αρετών, που αφορούν στο καθαρά λογικό μέρος της ψυχής, απαιτούνται συστηματική διδασκαλία και πείρα. Αφού λοιπόν είναι αντικείμενο διδασκαλίας, την κύρια ευθύνη κατά κύριο λόγο για τη μετάδοσή τους έχει η εκπαίδευση με τους φορείς αγωγής. Οι δάσκαλοι θα βοηθήσουν τους νέους, ώστε να γίνουν φορείς της φρόνησης, να κάνουν κτήμα τους τη γνώση. Αυτό είναι βέβαια μια διαδικασία που θα συντελεστεί σε ένα χρονικό διάστημα. Αναγκαίες στην απόκτησή της είναι η αντίληψη και η δεκτικότητα του μαθητή στη γνώση. Η διατύπωση της θέσης του Αριστοτέλη (τὸ πλείον) αφήνει να εννοηθεί πως την ευθύνη έχουν και άλλοι παράγοντες, ακόμη και τα ίδια το άτομα, τους οποίους ωστόσο προσπερνά, αφού θα γίνει αποκλειστικά λόγος γι' αυτού του είδους τις αρετές στο ΣΤ' βιβλίο. Εύκολα γίνεται αντιληπτό πως σημαντικό ρόλο στην απόκτηση της γνώσης παίζουν η ευφυΐα των μαθητών ή ο βαθμός δεκτικότητάς τους στη γνώση. Επιπλέον, ενδέχεται να μην έχουν ανάγκη το δάσκαλο σε κάποια φάση φάση της όλης διαδικασίας, να είναι αυτοδίδακτοι.

Σε αντίθεση με τις διανοητικές αρετές, οι ηθικές προϋποθέτουν συνήθεια και επανάληψη των ίδιων ενεργειών (ἐξ ἔθους), επίμονη άσκηση σ' ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς, σύστημα, υπομονή και θέληση. Άρα την κύρια ευθύνη για την απόκτησή τους έχει το ίδιο το άτομο, ο μαθητής, που πρέπει αυτοπροαίρετα, συνειδητά και αβίαστα να επιλέξει να εθιστεί με επίμονη και θέληση στην αρετή. Σε επόμενη ενότητα ο φιλόσοφος, προκειμένου να αποδείξει πως η αρετή δεν είναι έμφυτη, ασπάζεται τη σωκρατική θέση περί του διδασκτού της αρετής (Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδέν ἄν ἔδει τοῦ διδάξοντος, ἀλλὰ πάντες ἄν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί). Ο δάσκαλος είναι αυτός που, με γνώμονα τη λογική του φρονίμου, θα προσπαθήσει να εθίσει το άτομο σε όμοιες ποιοτικά ενέργειες, μέχρι που να κάνει ο μαθητής κτήμα του τις αρετές.

Μονάδες 15

B2. Από το τέλος της προηγούμενης ενότητας ο Αριστοτέλης ανέφερε πως έχουμε από τη φύση μόνο την ικανότητα δεκτικότητας της ηθικής αρετής· στη συνέχεια όμως η αρετή διαφοροποιείται πλήρως από εκείνα που έχουμε εκ φύσεως. Εδώ συμβαίνει το αντίθετο : προηγείται η ενέργεια και έπεται η απόκτηση της ικανότητας. Με άλλα λόγια ασκούμαστε πρώτα σε μια αρετή, κάνουμε ηθικές πράξεις και μετά την αποκτούμε. Το ίδιο συμβαίνει και στις πρακτικές τέχνες : οι άνθρωποι πρώτα εξασκούνται στην οικοδομική και στο παίξιμο της κιθάρας και ύστερα γίνονται οικοδόμοι και κιθαρίστες.

Στην αριστοτελική φιλοσοφία είναι θεμελιώδης η – συχνά αντιθετική – διάκριση των εννοιών *δυνάμει* και *ἐνεργεία*. Πρόκειται για τη διάκριση των δυνατοτήτων και της πραγμάτωσής τους. Αντίστοιχος είναι και ο *δυϊσμός* ύλης και μορφής· η ύλη εμπεριέχει τη μορφή αρχικά *δυνάμει* και κάτω από τις κατάλληλες προϋποθέσεις θα την αποκτήσει και *ἐνεργεία*. Για παράδειγμα, το μάρμαρο είναι *δυνάμει* άγαλμα· αν το σμιλέψει ο κατάλληλος τεχνίτης, μπορεί να γίνει άγαλμα, οπότε θα είναι *ἐνεργεία* άγαλμα. Αυτή η διάκριση θυμίζει τη διάκριση αισθητού και νοητού κόσμου του Πλάτωνα, μόνο που εκείνος τοποθετεί τη μορφή (δηλ. την αρετή) σε υπερβατικό χώρο, ενώ στον Αριστοτέλη ύλη και μορφή υπάρχουν μαζί.

Τα παραπάνω κατά τον W. D. Ross δημιουργούν την εύλογη απορία : πώς είναι μεταγενέστερη η απόκτηση της αρετής, αφού, για να κάνει κανείς, για παράδειγμα, μια δίκαιη πράξη, πρέπει και να είναι δίκαιος; Πώς μπορούμε να πράττουμε αγαθά έργα, αν δεν είμαστε οι ίδιοι αγαθοί; Γι' αυτό ο Αριστοτέλης στη συνέχεια (1105-7 κ.ε.) αναλαμβάνει να εξηγήσει τη διαφορά ανάμεσα στις πράξεις που προσδίδουν αρετή και σε αυτές που απορρέουν από την αγαθή φύση. Όσα γίνονται σύμφωνα με κάποια αρετή δεν είναι πράξεις π.χ. δικαιοσύνης και σωφροσύνης απλώς αν έχουν κάποια χαρακτηριστικά, αλλά αν αυτός που τα πράττει ενεργεί με κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά:

1. αν ενεργεί έχοντας ακριβή γνώση, πλήρη συνείδηση του τι πράττει,
2. αν οι πράξεις του είναι αποτέλεσμα επιλογής και προτίμησης γι' αυτές καθαυτές τις πράξεις, και
3. αν έχει κάνει αυτές τις πράξεις μόνιμο, σταθερό και αμετάβλητο τρόπο της συμπεριφοράς του.

Οι πράξεις λοιπόν λέγονται δίκαιες και σώφρονες, όταν μοιάζουν με αυτές που θα έκανε ο δίκαιος και σώφρων άνθρωπος. Δίκαιος όμως και σώφρων άνθρωπος δεν είναι αυτός που απλά κάνει τις πράξεις αυτές, αλλά αυτός που τις κάνει και με τον τρόπο που τις κάνουν οι δίκαιοι και σώφρονες άνθρωποι.

📖 Λίγο πριν κάνει τις παραπάνω διευκρινίσεις ο Αριστοτέλης έχει αναφέρει και τα εξής σχετικά με το παράδοξο που προαναφέραμε: *“Προηγείται η εκτέλεση ενάρετων πράξεων, οι οποίες, με τη σειρά τους, έχουν ως αποτέλεσμα την απόκτηση της αρετής, που είναι μια ἔξη (=μόνιμα αποκτημένη ιδιότητα). Και η αρετή - ἔξη, αφού αποκτηθεί, ενεργοποιείται και έκτοτε παράγει τις ίδιες ενάρετες πράξεις που είχαν προκαλέσει τη γέννησή της. Απέχοντας από τις απολαύσεις, για παράδειγμα γίνεται*

κανείς εγκρατής και σώφρων. Και απ' τη στιγμή που θα γίνει εγκρατής και σώφρων είναι ακόμη πιο ικανός να πραγματοποιεί στο εξής αυτή την αποχή. Εξάλου, περιφρονώντας κανείς τους κινδύνους γίνεται ανδρείος, οπότε, χάρη σ' αυτή την ιδιότητά του, είναι σε θέση να αντιμετωπίζει στο εξής τους κινδύνους ακόμη πιο εύκολα" (1194 a 27-b 3, 1104 a 33-b 3).

Επομένως, το παράδοξο που γεννά το επιχείρημα του φιλοσόφου αναιρείται: οι πράξεις που προσδίδουν αρετή μόνον εξωτερικά μοιάζουν με τις πράξεις που γεννά η αρετή· δεν υπάρχει καμιά ομοιότητα στον εσωτερικό τους χαρακτήρα.

Μονάδες 10

B3. «Η αρχική διμερής "διαίρεση" της ψυχής κατέληξε σε μια τριμερή "διαίρεση", αφού ο Αριστοτέλης διέκρινε τελικά α) ένα καθαρά *ἄλογον* μέρος της ψυχής, β) ένα καθαρά *λόγον ἔχον* μέρος της, και γ) ένα μέρος που μετέχει και του *ἄλογου* και του *λόγον ἔχοντος* μέρους της ψυχής. Το πρώτο, είπε, έχει σχέση με τη διατροφή και την αύξηση του ανθρώπινου οργανισμού και άρα δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με την αρετή· το τρίτο (ο ίδιος το ονόμασε *ἐπιθυμητικόν*) έχει σχέση με τις αρετές που περιγράφουν τον χαρακτήρα του ανθρώπου (*ηθικές αρετές*), ενώ το δεύτερο, που αφορά απόλυτα και καθαρά το λογικό μας, έχει σχέση με τις *διανοητικές* μας αρετές (με τη σοφία λ.χ. ή τη φρόνηση). Έτσι ο Αριστοτέλης κατέληξε να διακρίνει τις ανθρώπινες αρετές σε *ηθικές* και *διανοητικές*» (βλ. σχολικό εγχειρίδιο, σελίδες 152-153).

Μονάδες 10

B4.

- ✓ ούσης → παρουσία, ουσιώδης
- ✓ ἔσχηκε → σχήμα, σχετικός
- ✓ πεφυκότων → φυτώριο, έμφυτος
- ✓ χρησάμενοι → χρήση, κοινόχρηστος
- ✓ μανθάνομεν → μάθημα, μαθησιακός

Μονάδες 10

▣ Αδίδακτο κείμενο ▣

Ίσοκράτους Αρχίδαμος, 103-105

Γ.1. Διότι νομίζω ότι εσείς δεν αγνοείτε ότι πολλά τέτοια γεγονότα στο παρελθόν έχουν πια συμβεί, τα οποία στην αρχή όλοι γενικά θεώρησαν ότι είναι συμφορές και συμπόνεσαν εκείνους που τα υπέστησαν, κατόπιν όμως κατάλαβαν ότι αυτά τα ίδια έχουν γίνει η αιτία πολύ μεγάλων αγαθών. Και γιατί πρέπει να αναφέρω τα μακρινά γεγονότα; Αφού και τώρα θα διαπιστώναμε ότι οι πόλεις που έχουν βέβαια τα πρωτεία, και εννοώ τις πόλεις των Αθηναίων και των Θηβαίων, απέκτησαν μεγάλη δύναμη, όχι από την ειρήνη, αλλά από όσα γεγονότα τους επέτρεψαν αφού δοκίμασαν αρχικά την δυστυχία στον πόλεμο, να ανακάμψουν ξανά, και από αυτές (θα διαπιστώναμε) ότι η μία έγινε ηγεμόνας των Ελλήνων, ενώ η άλλη έχει φτάσει σήμερα σε τέτοιο σημείο δύναμης, όσο κανείς μέχρι τώρα δεν περίμενε ότι θα φτάσει· γιατί η φήμη και το μεγαλείο συνήθως δεν δημιουργούνται με την αδράνεια, αλλά με τους αγώνες.

Γ.2.

-**ὕμᾱς**: ἔ

-**πόρρω**: πορρωτάτω

-**ἀγαθῶν**: εὖ

-**αὐτάς**: ὑμῶν αὐτῶν

-**ἡγεμόνα**: ἡγεμόσι

-**οἶμαι**: ᾤετο

-**ὑπέλαβον**: υπειλήφθαι

-**τοῖς παθοῦσι**: τοῖς πεισομένοις

-**ἔγνωσαν**: γνοίη

-**καταστᾶσαν**: κατάστηθι

Μονάδες 5+5

Γ.3. α)

-**ὕμᾱς**: υποκείμενο του απαρεμφάτου «οὐκ ἀγνοεῖν», ετεροπροσωπία.

-**συμφοράς**: κατηγορούμενο στο «ἄς» από το συνδεδετικό «εἶναι».

-**τοῖς παθοῦσι**: επιθετική μετοχή, αντικείμενο στο ῥήμα «συνηχθῆσθησαν».

-**τί**: αιτιατική της αιτίας στο «δεῖ».

-**λαβούσας**: κατηγορηματική μετοχή, από το ρήμα «εύροισεν ἄν», συνημμένη στο αντικείμενό του «τὰς πόλεις».

-**ἡγεμόνα**: κατηγορούμενο στο «τὴν μὲν» από το «καταστᾶσαν».

Γ.3. β)

-Ὁ ῥήτωρ εἶπεν τὰς ἐπιφανείας καὶ λαμπρότητας οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλεῖν.

- Ὁ ῥήτωρ εἶπεν ὅτι αἱ ἐπιφάνειαι καὶ λαμπρότητες οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλοῖεν.

ΟΡΟΣΗΜΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΣΑΡΜΠΙΑΝΗ ΡΕΝΑ
ΜΟΥΣΟΥΛΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ
ΜΗΤΡΟΥΣΚΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΓΑΒΡΙΑΗΣ ΑΝΤΩΝΗΣ